

Muzeum
Wsi Mazowieckiej
w Sierpcu

Instytut Geografii
i Przestrzennego
Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk

Zespół
Interdyscyplinarnych
Badań
nad
Antropocenem

AnthroGeoLAB

Materiały konferencyjne

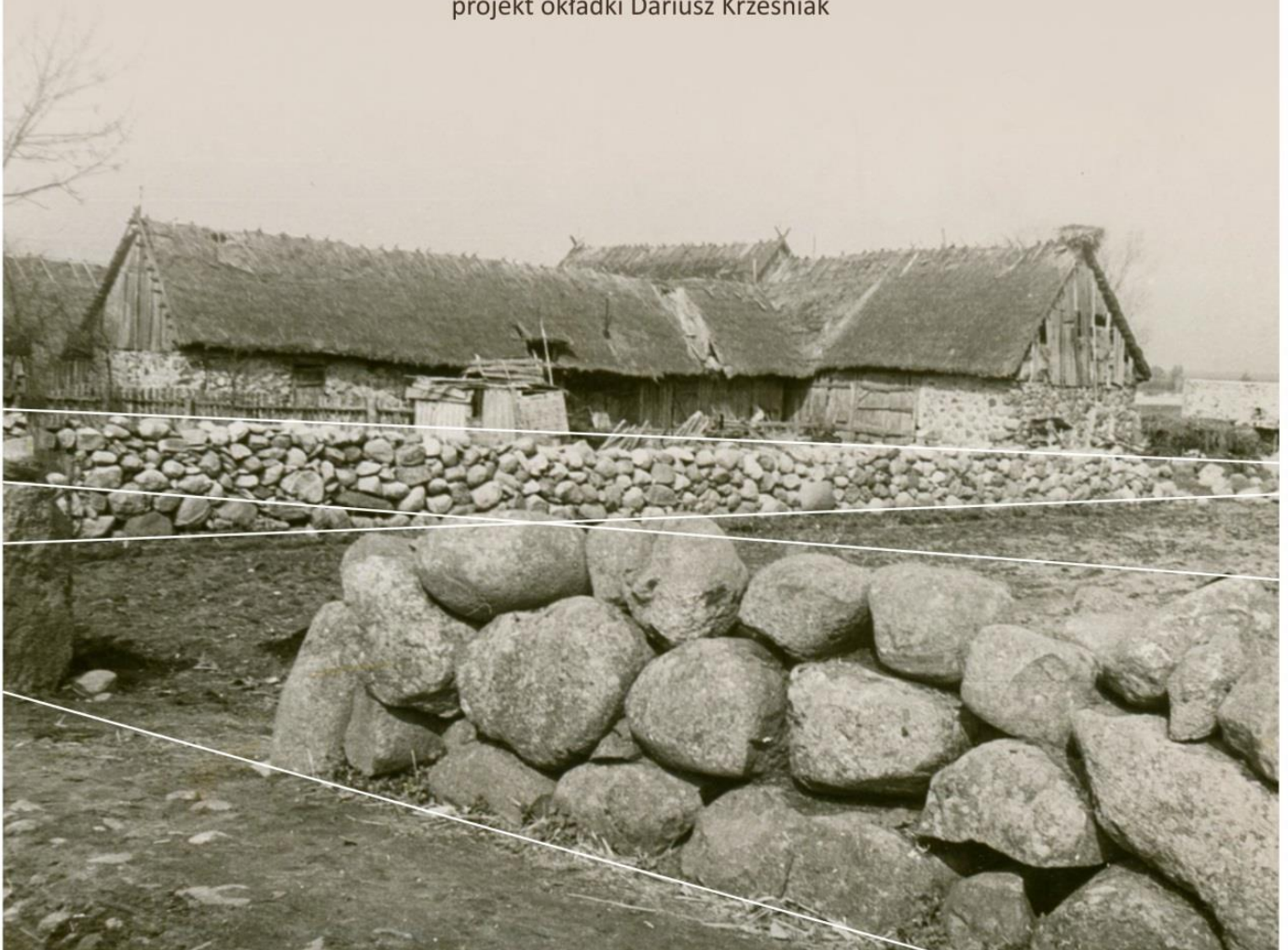
Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej

Kamień w architekturze wernakularnej i ekspozycjach muzealnych

Pomiędzy geomorfologią kulturową a problemami konserwatorskimi

pod redakcją Ewy Rutkowskiej-Wilbik, Roberta Piotrowskiego, Dariusza Krześniaka

projekt okładki Dariusz Krześniak

10 - 11 października 2024 r.

Sierpc

Organizatorzy:

Muzeum
Wsi Mazowieckiej
w Sierpcu

Instytut Geografii
i Przestrzennego
Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk

Zespół
Interdyscyplinarnych
Badań
nad
Antropocenem

Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu

oraz

Zespół Interdyscyplinarnych Badań nad Antropocenem,
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. St. Leszczyckiego PAN w Warszawie

Komitet naukowy:

mgr Jan Rzeszotarski

prof. dr hab. Jan Święch

dr Dariusz Brykała

dr Maciej Prarat

Patronat honorowy:

Marszałek
Województwa
Mazowieckiego

Patronat medialny:

Numer DOI publikacji: 10.7163/Konf.0008

RCIN Cyfrowa wersja materiałów konferencyjnych została umieszczona na platformie

RCIN.org.pl

ISBN: 978-83-954525-9-8 (pdf)

Publikacja powstała w ramach realizacji projektu NCN nr 2023/49/N/HS3/02181

NARODOWE CENTRUM NAUKI

Korekta językowa Małgorzata Kurowska

Program konferencji

CZWARTEK – 10 października

10:00 – 11:00 **Rejestracja**

11:00 – 11:20 *Inauguracja konferencji*, mgr Jan Rzeszotarski, Dyrektor Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu.

Sesja I

Przewodniczący: mgr Jan Rzeszotarski

11:30 – 12:00 *Eratyki – lokalny surowiec skalny Niziu Środkowoeuropejskiego*, **dr hab. Piotr Czubla** (Uniwersytet Łódzki)

12:00 – 12:30 *Kamień w architekturze na ekspozycjach muzealnych na wolnym powietrzu w Polsce*, **prof. dr hab. Jan Święch** (Uniwersytet Jagielloński)

12:30 – 12:50 **Przerwa kawowa**

Sesja II

Przewodniczący: dr hab. Piotr Czubla

12:50 – 13:10 *Drugie życie kamieni młyńskich i żarnowych*, **dr Dariusz Brykała** (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN), **dr hab. Piotr Czubla** (Uniwersytet Łódzki)

13:10 – 13:30 *Kamień w miejscu duchowym – duch uwolniony z kamienia. Architektura kamieni dziś i jej symbolologia*, **prof. dr hab. inż. arch. Jerzy Uścińowicz** (Politechnika Białostocka)

13:30 – 13:50 **Dyskusja**

14:00 – 15:00 **Obiad**

15:00 – 16:30 **Zwiedzanie Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu**

Sesja III

Przewodniczący: dr Robert Piotrowski

16:40 – 17:00 *Ostatni tego typu obiekt w Kielcach? Elementy kamienne w architekturze Dworku Laszczyków i jego bezpośrednim otoczeniu*, **mgr Damian Kozłowski** (Muzeum Wsi Kieleckiej)

17:00 – 17:20 *Jak kopia prześcignęła oryginał – krótka historia budowy kopi barokowej kapliczki z Drugni w Parku Etnograficznym w Tokarni*, **dr Krzysztof Karbownik** (Politechnika Świętokrzyska w Kielcach)

17:20 – 17:40 **Przerwa kawowa**

Sesja IV

Przewodniczący: dr Dariusz Brykała

17:40 – 18:00 *Od kamienia węgielnego do piorunowej strzałki. Symboliczna wartość kamieni w kulturze ludowej*, **mgr Ewa Dagmara Rutkowska-Wilbik** (Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu)

18:00 – 18:20 *Zanikające świadectwa zastosowania kamienia w budownictwie zagrodowym na początku XX wieku w wybranych miejscowościach na południe od Warszawy*, **dr hab. Halina Powęska** (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie)

18:20 – 18:40 **Dyskusja i podsumowanie pierwszego dnia obrad**

19:00 **Uroczysta kolacja**

PIĄTEK – 11 października

Sesja V

Przewodniczący: prof. dr hab. Jan Święch

10:00 – 10:20 *Wykorzystywanie kamienia w tradycyjnym budownictwie kaszubskim,*
dr Mirosław Kuklik (Muzeum Północnokaszubskie we Władysławowie)

10:20 – 10:40 *Kamień jako materiał budowlany na wsi płockiej w świetle międzywojennych*
badania Marcina Kacprzaka, dr Damian Kasprzyk (Uniwersytet Łódzki)

10:40 – 11:00 **Przerwa kawowa**

Sesja VI

Przewodnicząca: mgr Ewa Dagmara Rutkowska-Wilbik

11:00 – 11:20 *W poszanowaniu dla kamieniarskiego i architektonicznego dziedzictwa w*
międzyrzeczu Warty i Neru – budynek pierogarni „Złote Jabłko”
w Poddębicach, dr Marcin Gorączko (Politechnika Bydgoska),
dr inż. Aleksandra Gorączko (Politechnika Bydgoska), **Marcel**
Chodakowski

11:20 – 11:40 *Obiekt geologiczny i fenomen kulturowy. Transgresyjny status gładów*
narzutowych, dr Robert Piotrowski (Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania PAN)

11:40 – 12:00 **Dyskusja podsumowująca i zakończenie obrad**

12:30 **Obiad**

Sesja I

Eratyki – lokalny surowiec skalny Niżu Środkowoeuropejskiego

dr hab. Piotr Czubla
Uniwersytet Łódzki

W powszechnym odbiorze Polska Północna i Środkowa wydają się być obszarami ubogimi w skały lite, gdzie trudno o dobry surowiec do wyrobu narzędzi i innych wyrobów kamiennych. W rzeczywistości jednak do dyspozycji są tam bardzo zróżnicowane pod względem składu i właściwości technicznych skały pochodzące z Fennoskandii i dna Bałtyku, występujące w postaci głazów narzutowych (eratyków). Najliczniej występują one w obszarze objętym ostatnim zlodowaceniem.

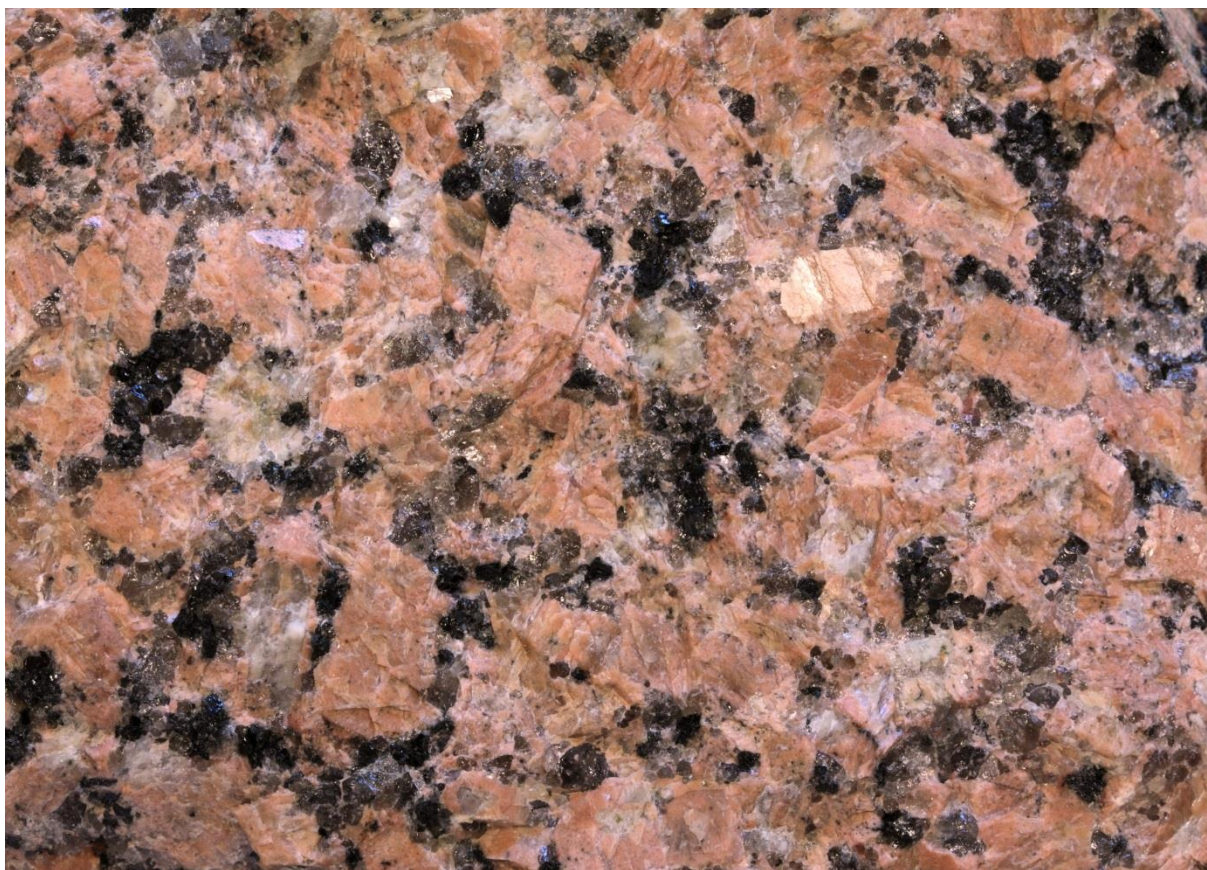
Używanie narzędzi, w tym wykonanych ze skał, jest znacznie starsze niż nasz gatunek *Homo sapiens*. W paleolicie ludność pozyskiwała większość surowców skalnych ze swojego najbliższego otoczenia. W neolicie lokalni kamieniarze doskonale znali właściwości poszczególnych typów skał i pieczołowicie dobierali surowiec do planowanego wyrobu i jego funkcji. Tak zwane importy oczywiście istniały, ale w stosunku do surowców miejscowych miały znaczenie marginalne i często stanowiły raczej obiekty prestiżowe, podkreślające pozycję społeczną właściciela, niż klasyczne narzędzia pracy. Głazy narzutowe były podstawowym budulcem neolitycznych grobowców, budowli romańskich, ale i gotyckich kościołów – zwłaszcza wiejskich. Z eratyków wykonywano przedmioty domowego użytku, np. żarna, osełki, ale i pociski artyleryjskie. Dzięki dużemu zróżnicowaniu skał narzutowych możliwy był dobór materiału o optymalnych parametrach technicznych.

Alandzki granit rapakiwi (fot. Piotr Czubla).

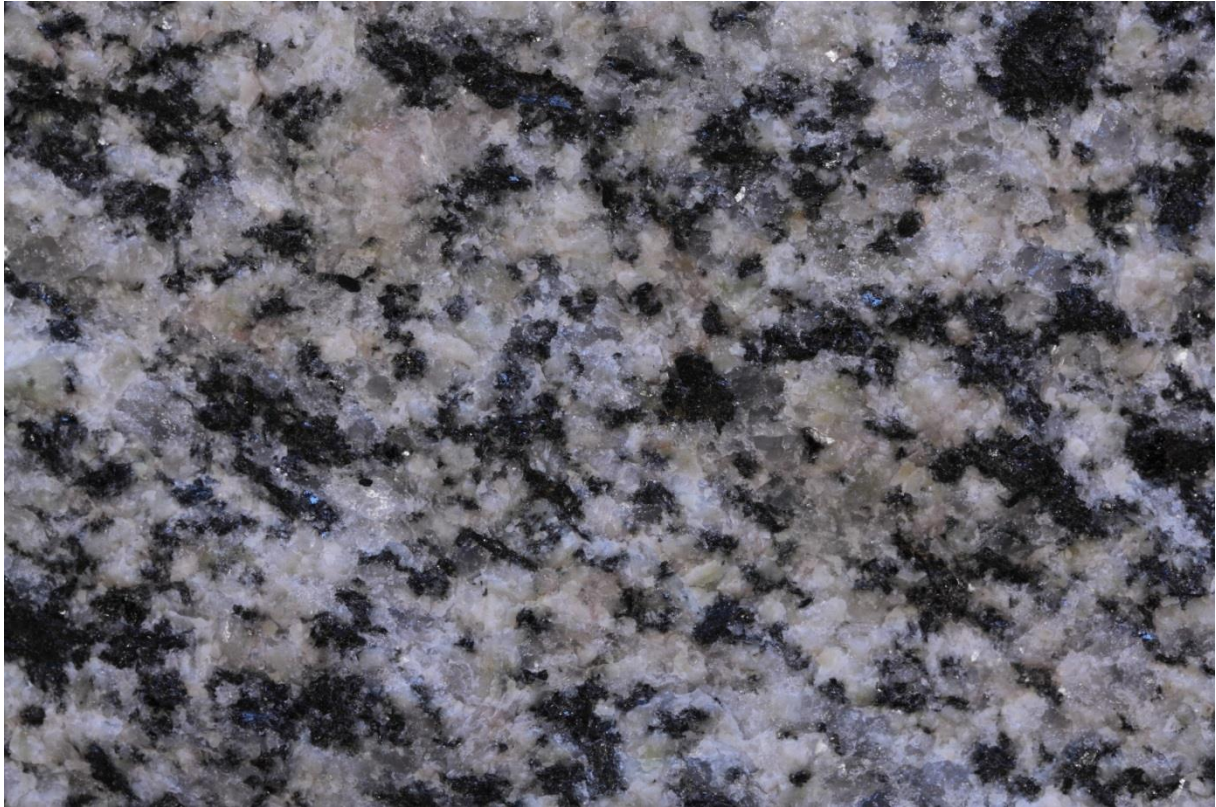
Czerwony porfir bałtycki (fot. Piotr Czubla).

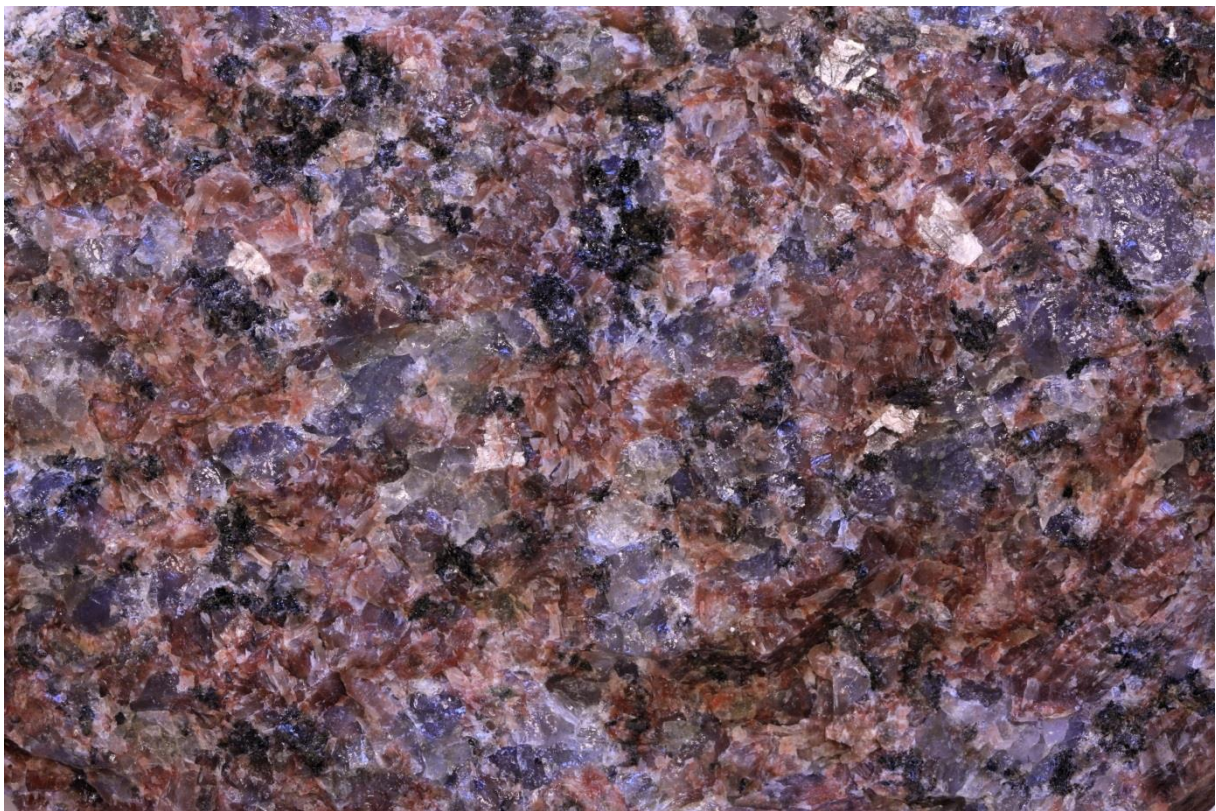
Granit Ragunda (fot. Piotr Czubla).

Granit Revsund (fot. Piotr Czubla).

Granit Sala (fot. Piotr Czubla).

Granit Vanevik (fot. Piotr Czubla).

Kościół z bloczków wykutych z eratyków, Kowalewo (fot. Piotr Czubła).

Kościół zbudowany z eratyków w Kosierzu (fot. Piotr Czubła).

Kamień w architekturze na ekspozycjach muzealnych na wolnym powietrzu w Polsce

prof. dr hab. Jan Święch
Uniwersytet Jagielloński

Referat jest próbą odpowiedzi na pytania: Czy w muzeach na wolnym powietrzu architektura kamienna jest reprezentatywna dla odtwarzanego krajobrazu kulturowego określonego regionu etnograficznego? Czy mamy wypracowane metody dokumentacji i translokacji kamiennych budynków?

Kopia kamiennej obory w zagrodzie z Czermna w Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu (fot. Dariusz Krześniak).

Ogrodzenie wykonane z eratyków, tzw. kamieni polnych przy zagrodzie z Cermna w Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu (fot. Dariusz Krześniak).

Widok na zagrodę z Cermna (fot. Dariusz Krześniak).

Sesja II

Drugie życie kamieni młyńskich i żarnowych

dr Dariusz Brykała

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

dr hab. Piotr Czubła

Uniwersytet Łódzki

Kamienie żarnowe, a w późniejszym etapie rozwoju technologicznego – młyńskie, stanowiły niezbędny element funkcjonowania każdej społeczności rolniczej. Sprowadzane z odległych miejsc produkcji gotowe kamienie do mielenia ziarna były bardzo drogie, w związku z tym szukano tańszych zamienników, jakimi na Nizinach Południowobałtyckich były kamienie produkowane z eratyków. Umożliwiła to powszechna dostępność surowca, zwłaszcza w strefie objętej zasięgiem ostatniego zlodowacenia skandynawskiego. Kamienie młyńskie i żarnowe zużyte lub uszkodzone w czasie obróbki (półfabrykaty) nadal posiadały wartość nie tylko jako dogodny materiał budowlany, ale i sentymentalną, a nawet sakralną. Wiele z nich zostało wmurowanych w ściany, posadzki, chodniki, progi i stopnie budynków. Część kamieni znalazła swoje miejsce na cmentarzach, upamiętniając zmarłych młynarzy, bądź stanowiąc wstępnie obrobiony surowiec, na którym łatwo było wykuć stosowne napisy. Również w niektórych świątyniach są wyraźnie wyeksponowane, a nawet wykonano z nich ołtarze. W ciągu ostatniego stulecia, kiedy w młynarstwie rozwinęły się nowe technologie, nieużyteczne już kamienie młyńskie stały się poszukiwanym elementem dekoracyjnym architektury ogrodowej. Zachowane kamienie młyńskie eksponowane są obecnie w licznych muzeach zarówno specjalistycznych, poświęconych historii młynarstwa, jak i w regionalnych. Pełnią tu bardzo ważne funkcje – edukacyjną i geoturystyczną.

Opracowanie powstało w wyniku realizacji grantu finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (grant nr 2019/35/B/HS3/03933).

Kamienie żarnowe wtórnie wykorzystane przy budowie schodów (fot. Dariusz Brykała).

Plenerowa ekspozycja kamieni żarnowych w muzeum (fot. Dariusz Brykała).

Kamienie młyńskie pełniące funkcję podstawy figury (fot. Dariusz Brykała).

Wykorzystanie kamieni młyńskich w przestrzeni sakralnej kaplicy katolickiej
(fot. Dariusz Brykała).

Kamień w miejscu duchowym – duch uwolniony z kamienia. Architektura kamieni dziś i jej symbolologia

prof. dr hab. inż. arch. Jerzy Uścińowicz
Politechnika Białostocka

Kamień występuje w świętych księgach, mitach i legendach wielu religii. Jest w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie, buddyzmie. Kamień symbolizuje Boga i człowieka, Ziemię i całe istnienie. Uobecnia zarówno ogień, moc, mądrość, harmonię, płodność, długowieczność, mowę, pamięć i szczęście, ale też męczeństwo, śmierć, złość, ból, kalectwo, zniszczenie i śmierć. Jest więc symbolem religijnym wieloznacznym, a czasem dychotomicznym.

Symbolizm kamieni i ich różnych utworów ma swoje esencjonalne źródło w licznych hierofaniach. Ma też dla form architektury prototypową genezę w świętych kamieniach, kamieniach węgielnych i fundacyjnych, kamiennych formach kultu, jak stale i ołtarze oraz kamiennych murach świątyni: Salomona wzniesionej „z kamieni gotowych, przyciosanych” (1Krl 6:5,7), świątyni Zerubbabela „odbudowanej z kamienia ciosanego” (Ezd 5:8), świątyni Heroda, z której nie pozostał „kamień na kamieniu” (Łuk 19:44), jak też w proroczych wizjach świątyni przyszłości (Ez 40-42) czy Nowego Jeruzalem (Ap 21:1-27). Stanowią ją zarówno mury odbudowanej Jerozolimy, opisanej w hymnie dziękczynnym Tobiasza: „wszystkie mury twoje z drogich kamieni” (Tb 13:17), jak też mury objawionego św. Janowi – Nowego Jeruzalem, które: „miało potężny i wysoki mur, (...) a mur miasta miał dwanaście kamieni węgielnych” (Ap 21:12). Chrystus wielokrotnie był przedstawiany jako „drogocenny kamień” (Ap 4:3), „kryształ lśniący” (Ez 1:22, 26-28) i „prawdziwy diament”.

Praca niniejsza, poprzez odwołania do świętych prototypów i hierofanii różnych utworów kamiennych, ukazuje ich współczesną obecność w architekturze i sztuce sakralnej. Na wybranych przykładach – nawiązujących do lokalnej, tradycyjnej architektury miejsc duchowych, poprzez silne odwołania do ducha miejsca jej powstawania i lokalnych form architektury, z jej prostotą i powściągliwością, poprzez rozwiązania fakturowe i geometryczne kamiennych ścian, ich kolorystykę, detal, proporcje i skalę – przedstawiono jej wartości estetyczne oraz przekaz symboliczny, który został w nich zakodowany. Ukazane studium przypadków stanowi o twórczej kontynuacji natury, jako Boskiego dzieła stworzenia. Ideowym wyrazem kreacji – jej duchowym medium – są kamienie święte.

Sesja III

Ostatni tego typu obiekt w Kielcach? Elementy kamienne w architekturze Dworku Laszczyków i jego bezpośrednim otoczeniu

mgr Damian Kozłowski
Muzeum Wsi Kieleckiej

Dworek Laszczyków w Kielcach jest ostatnim tego typu budynkiem na terenie miasta. Powstał pod koniec XVIII wieku. Jego budowniczymi byli Jakub Jaworski, ostatni kielecki starosta biskupi, oraz jego żona Anna. Składa się z części kamiennej oraz drewnianej. Posesję, na której został posadowiony, okala kamienne ogrodzenie. Na szczególną uwagę zasługuje parkan wykonany z kamienia i cegły nakryty daszkiem z gontu. W kolejnych latach wiele razy zmieniali się właściciele dworku oraz był wielokrotnie remontowany i przebudowywany. Jego bezpośrednie otoczenie również ulegało ciągłym przekształceniom. Przez ponad dwa wieki znajdowało się przy nim wiele budynków o różnym zastosowaniu, jednak żaden nie zachował się do naszych czasów. Obecnie Dworek Laszczyków stanowi obiekt *in situ* Muzeum Wsi Kieleckiej. Parter zaadaptowany został do celów wystawienniczych, natomiast na poddaszu znajdują się pomieszczenia administracyjne.

Dworek Laszczyków (fot. Damian Kozłowski).

Jak kopia prześcignęła oryginał – krótka historia budowy kopi barokowej kapliczki z Drugni w Parku Etnograficznym w Tokarni

dr Krzysztof Karbownik
Politechnika Świętokrzyska w Kielcach

W roku 2024 Muzeum Wsi Kieleckiej zakończyło prowadzoną od 4 lat inwestycję polegającą na wykonaniu kopii kamiennej, zabytkowej, XVIII-wiecznej kapliczki domkowej z Drugni na terenie Parku Etnograficznego w Tokarni. Obiekt został przeznaczony do odtworzenia na terenie skansenu w ramach tzw. trzeciego etapu rozbudowy Parku Etnograficznego, w którym zaplanowano zrekonstruowanie jeszcze 31 budynków i założeń urbanistyczno-ruralistycznych. Celem wystąpienia jest prezentacja kolejnych etapów prac projektowych i budowlanych związanych z ww. obiektem małej architektury sakralnej oraz ukazanie jak ważny jest nadzór merytoryczny, który koryguje, naprawia i nie dopuszcza do wypaczeń do jakich może dojść na każdym etapie prac, nawet w obliczu wzorowania się na oryginale. W ostatecznym efekcie kopia stała się wierniejsza dawnemu oryginałowi niż przewidywały to plany czy współczesny wygląd obiektu *in situ*.

Sesja IV

Od kamienia węgielnego do piorunowej strzałki. Symboliczna wartość kamieni w kulturze ludowej

mgr Ewa Dagmara Rutkowska-Wilbik
Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu

W kulturze ludowej kamieniom przypisuje się magiczne właściwości, zwłaszcza kamieniom, które mają specyficzne kształty czy kolory. Ich niezwykłość miała pochodzić od istot ponadludzkich, a także od okoliczności pojawienia się na ziemi. Pochodzące z nieba kamienie piorunowe stosowano w bardzo szerokim zakresie w lecznictwie czy w praktykach związanych z porodem. Kamienie były także talizmanami, spełniały również ważną rolę w zabiegach magicznych.

Cechy kamienia, jako przedmiotu ciężkiego, twardego i odpornego wiązały go z miejscami przejścia do innego świata, oznaczały granicę. Kamień w mitach kosmogonicznych miał również ważną funkcję w wyznaczaniu centrum wszechświata, swoją trwałością prezentował porządek, a tym samym był dobrym materiałem na budowę. Wmurowanie kamienia w fundamenty domu miało odtworzyć sytuację powstawania świata, a kamień miał być jego centrum. Tak więc bardzo ważnym elementem jest kamień węgielny rytuałów zakładzinowych.

Na kamieniu dzieją się także rzeczy związane ze zmianą lub stanem oczekiwania na nią. Natomiast miejsce pod kamieniem jest miejscem ukrycia, a tym samym związane jest ze zmarłymi i złymi duchami. Kamień może zatrzymywać lub przenosić zło. Są symbolem twardości, nieczułości i ciężaru.

***Zanikające świadectwa zastosowania kamienia w budownictwie zagrodowym
na początku XX wieku w wybranych miejscowościach na południe od
Warszawy***

dr hab. Halina Powęska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

W przestrzeni obszarów wiejskich Mazowsza, w szczególności w strefie oddziaływania Warszawy, zachodzą bardzo intensywne zmiany urbanizacyjne. W ich wyniku znikają obiekty będące świadectwem przeszłości tych terenów. Dotyczy to także (a może przede wszystkim) budownictwa zagrodowego. Jednym z materiałów budulcowych stosowanych na początku XX wieku był kamień. Świadectwa jego zastosowania odnaleziono w trzech miejscowościach powiatów: piaseczyńskiego i grójeckiego. Przy przygotowywaniu komunikatu wykorzystano własne obserwacje terenowe, wywiady i rozmowy z mieszkańcami oraz materiały kartograficzne z początku XX wieku. Analizę sposobów wykorzystania kamienia w budownictwie zagrodowym wzbogacono o jego funkcje społeczną i religijną, zaobserwowane w tych miejscowościach.

PIĄTEK – 11 października

Sesja V

Wykorzystywanie kamienia w tradycyjnym budownictwie kaszubskim

dr Mirosław Kuklik

Muzeum Północnokaszubskie we Władysławowie

Kamień (pospolita nazwa surowca skalnego) obok drewna i gliny od wieków był podstawowym, naturalnym materiałem budowlanym w regionach jego pospolitego występowania. Jego zaletą jest łatwa dostępność, wyjątkowa trwałość, możliwość mniej lub bardziej pracochłonnego kształtowania. Wadą – choć nie we wszystkich przypadkach – jest duży ciężar (gęstość) oraz znaczna przenikliwość cieplna, powodująca ograniczenie zastosowania surowców skalnych w budownictwie mieszkalno-gospodarczym obszarów o klimacie umiarkowanym i chłodnym. W budownictwie ludowym używanie kamienia uzależnione było prawie zawsze od odległości jego występowania. Tylko wyjątkowo – do pewnych konstrukcji, urządzeń, czy dekoracji surowiec skalny o specjalnych cechach przywożony był ze znacznych odległości. Zastosowanie naturalnego kamienia w tradycyjnym budownictwie naszego kraju, aczkolwiek powszechne spotykane i znaczące, nie doczekało się dotychczas szerszego opracowania w literaturze fachowej.

Kamień jako materiał budowlany na wsi płockiej w świetle międzywojennych badań Marcina Kacprzaka

dr Damian Kasprzyk
Uniwersytet Łódzki

W referacie zostanie przedstawiona sylwetka Marcina Kacprzaka (1888-1968) – lekarza, higienisty, pioniera medycyny społecznej w Polsce, który w dwudziestoleciu międzywojennym prowadził szeroko zakrojone badania warunków życia mieszkańców wsi płockiej (powiatu płockiego) pod kątem higieny. Efektem tych badań jest książka pt. *Wieś płocka. Warunki bytowania* (1937). Obecnie to bezcenne źródło informacji etnograficznych dotyczących kultury materialnej – budownictwa, żywienia, higieny itp. w odniesieniu do historycznego Mazowsza Płockiego.

W referacie przeanalizowana zostanie kwestia wykorzystania kamienia do budowy domów i budynków gospodarczych oraz zasygnalizowana potrzeba uwzględnienia dawnych badań i publikacji dotyczących higieny we współczesnej etnografii muzealnej.

Sesja VI

W poszanowaniu dla kamieniarskiego i architektonicznego dziedzictwa w międzyrzeczu Warty i Neru – budynek pierogarni „Złote Jabłko” w Poddębicach

dr Marcin Gorączko, dr inż. Aleksandra Gorączko

Politechnika Bydgoska

Marcel Chodakowski

W referacie przedstawiono dwa zasadnicze etapy powstania budynku restauracji w Poddębicach w jego obecnej formie, czyli:

- a) proces adaptacji do funkcji gastronomicznej przedwojennego obiektu mieszkalnego, wzniesionego z miejscowego kamienia wapiennego (opoki),
- b) rozbudowę budynku z wykorzystaniem materiału kamiennego pozyskanego z rozbiórek w regionie.

Kwestie materiałowe, konstrukcyjne i architektoniczne omówiono w odniesieniu do regionalnego wzorca wiejskich i małomiasteczkowych budynków z międzyrzecza Warty i Neru, powszechnie murowanych z lokalnego kamienia, co stanowi ewenement w nizinnej części Polski.

Obiekt geologiczny i fenomen kulturowy. Transgresyjny status głązów narzutowych

dr Robert Piotrowski

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Głązy narzutowe podlegały ciągłemu procesowi „inkluzji kulturowej”. Proces ten zachodził zarówno na poziomie symbolicznym, jak i praktycznym. W pierwszym przypadku dochodziło do identyfikacji i definiowania statusu głązów w toponomastyce, podaniach, wierzeniach oraz ich wartościowaniu w kontekście tożsamości miejsca. W drugim przypadku dochodziło do inkluzji poprzez adaptację i wykorzystanie chociażby w architekturze wernakularnej. Doskonałym tego przykładem są obiekty, takie jak: stodoły, budynki wielofunkcyjne, czy budynki mieszkalne na Mazowszu północno-zachodnim z przełomu XIX i XX wieku. Głązy narzutowe odgrywają również ogromną rolę w tworzeniu nowych znaczeń i wartości – nie tylko związanych z upamiętnianiem, ale również kreowaniem tożsamości lokalnej.

Referat odnosi się do wielowymiarowych relacji pomiędzy człowiekiem, a obiektem geologicznym, które uzewnętrzniają się poprzez wielokrotne zmiany funkcji i kontekstu eksponowania i wykorzystywania głązów narzutowych, co nie pozostawało bez wpływu na zmiany i kształtowanie charakterystycznego krajobrazu kulturowego. Tym samym głązy narzutowe w cyklu procesów identyfikacji, wartościowania i inkluzji kulturowej odgrywają ważną rolę utylitarno-symboliczną. Można tu mówić o stanie permanentnej transgresji na styku środowiska abiotycznego i kultury.

Referat przygotowano w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (nr projektu: 2023/49/N/HS3/02181).

Głaz w pobliżu Mszczonowa z widocznymi śladami obróbki (fot. Robert Piotrowski).

Kamień/kapliczka Św. Jacka Odrowąża w Kamionie niedaleko Wyszogrodu (fot. Robert Piotrowski).

Fragment kamiennej podmurówki wiatraka paltraka w Kobylej Łące (fot. Robert Piotrowski).

Stodoła kamiennieo-gliniana w miejscowości Szumanie Pustoły (fot. Robert Piotrowski).